Ключевые слова: устноразговорный дискурс, модальность, модус, субъективно-модальные формы, комуникативная модальность, парентезы, частицы, междометия.

Gujvanjuk N. V. Communicative modality in the verdal colloquial discourse

Linguistic status of category of modality is defined on material of verbal colloquial discours of Ukrainian language in the article. Four basic types of subjective modi which reproduce the „plan of author" in the content of utterance are selected. Subjectively modal forms (parentheses, particles, exclamations) which represent the general picture of functioning of language are analysed taking into account its regional displays.

Key words: verbal colloquial discours, modality, modus, subjectively modal forms, communicative modality, parentheses, particles, exclamations.

Н. О. Дорогович (Івано-Франківськ)

УДК 811.161.2'42

АЛЮЗІЯ ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОГО ПІДТЕКСТУ (на матеріалі поезій Марка Боєслава і Яра Славутича)

Алюзія як об'єкт лінгвістичного дослідження перебуває в полі зору науковців досить давно. Традиційно її розглядають у межах лінгвістичної теорії інтертекстуальності, серед актуальних проблем якої, як зазначають дослідники, є опис механізмів реалізації інтертекстуальних відношень на когнітивному рівні і типологія їхніх вербалізаторів [Чорновол-Ткаченко 2006: 86].

В українському мовознавстві вивченню окремих аспектів алюзії присвячено праці таких сучасних дослідників, як А. Тютенко, В. Рижкова, Н. Черкас, О. Переломова, Л. Бурковська, О. Копильна, О. Лавриненко. Однак поняття алюзії трактують неоднозначно, а отже, воно потребує подальшого дослідження, систематизації та уточнення з урахуванням напрацювань когітивної лінгвістики, лінгвопрагматики, етнолінгвістики, лінгвокультурології. Показовим є той факт, що визначення алюзії (а також інтертекстуальності) відсутнє в енциклопедії „Українська мова" (2004 р.).

Мета нашої роботи – аналіз експресивного потенціалу алюзій як засобу актуалізації підтекстової інформації. Матеріалом дослідження є художні тексти двох знакових представників українського резистансу 40 – 50 років XX століття – Марка Боєслава та Яра Славутича. Дослідження згаданого пласту української культури, зокрема, є необхідною складовою вивчення української етномовної картини світу. Як влучно зазначає у

своїй монографії О. Корнілов, „НМКС (національна мовна картина світу. – Н.Д.), включаючи в себе всю вербалізовану когнітивну базу конкретного етносу, є категорією, що відповідає культурно-філософському розумінню мови як „дому буття духу" цього народу", де зафіксовані й „національний характер, і національний світогляд у широкому розумінні цього слова, і конкретні факти історії і культури народу" [Корнилов 2003: 139].

Принципово важливо зазначити, що поняття алюзії не обмежене міжтекстовими зв'язками (таке розуміння алюзії характерне для праць І. Арнольд, А. Тютенка, О. Лавриненка). За визначенням А. Тютенка, алюзія – це різновид натяку, який є посиланням через відповідний знак (що може належати до будь-якої семіотичної системи) на певний культурний денотат [Тютенко 2000: 6], а не тільки на інший текст [Тютенко 2000: 5]. У зв'язку з цим до алюзій зараховують непрямі посилання на факти дійсності (історичні, культурні, соціальні тощо), які О. Лавриненко кваліфікує як фактуальні алюзії [Лавриненко 2009: 12]. Прикладом можуть бути рядки з поезії М. Боєслава „Один із епізодів": *А на пустих, заросших бур'яном, полях, // Як і колись, гайдук сердитий гордо ходить // І косим оком клятий водить, береже, // Щоб десь мале, голоднеє дитя без роду // Не підняло із ниви колосочок* [Дяченко 2008: 147]. Ідеться про так званий негласний „закон про п'ять колосків", який запровадила радянська влада під час голодомору 1932 – 1933 років, караючи як злочинців навіть дітей, які намагалися знайти хоч якусь їжу.

Унаслідок аналізу було зафіксовано алюзії й на інші трагічні факти з історії українського народу: ліквідація Запорозької Січі за наказом російської імператриці Катерини II в 1975 р., заслання українців на Соловки, Сибір, загибель української молоді в нерівному бою з більшовиками в 1918 р., розстріл полонених більшовиками бійців УНР під Базаром у 1921 р. Незначні за обсягом маркери алюзії (а ними можуть бути навіть поодинокі лексеми, зокрема оніми) можуть зосереджувати в собі надзвичайно глибокий та експресивно наснажений смисл, зумовлений комунікативно-прагматичними настановами адресанта: *Потоне в крові там твоя корона, // Москво злочинна! // Й присуд там тобі // Народ напише вістрями багнетів, // За Петроград гнилий, за Січ, Сибір, // За конституцію і тридцять третій!* [Дяченко 2008: 125 – 126].

У семантиці онімів сконцентровано лінгвальні та енциклопедичні відомості, а також психологічні, емоційні, афективні моменти, ідеологічна спрямованість назви й особливості її сприйняття [Суперанская 1973: 323], тому оніми в художніх текстах часто залучені до алюзивних мовленнєвих актів і функціонують як експресиви. Серед онімів у поезії є власні назви на позначення історичних осіб. Вони можуть бути наділені як позитивною конотацією (*Богдан* (Хмельницький), *Гонта*, *Максим* (Залізняк), *Тарас*, *Кобзар* (у значенні Шевченко), *Довбуш*, *Сковорода*), так і негативною (*Катерина* (II),

Гітлер, *Сталін*, *Атилла*), що увиразнено в контексті. Багато власних назв мають символічний відтінок: *Дніпро / Славута / Бористен* (невід'ємна геополітична ознака української нації), *Чорний ліс*, *Хортиця* (у текстах резистансу набуває символічного відтінку боротьби, нескореності).

Уводячи маркери алюзії, автор більшою чи меншою мірою розраховує на досягнення певного комунікативного ефекту. Однак адекватне розуміння алюзії можливе за умови, що автор і реципієнт володіють спільною апперцептивною базою, тобто мають близькі за змістом лексикон, тезаурус та прагматикон (за класифікацією Ю. Караулова [Караулов 2006: 238]) – схожі фонові знання, світорозуміння, ідеали, цілі, установки. Однак навіть за цієї умови декодування алюзії вимагає від адресата певних зусиль, активізує мислення, зосереджуючи увагу на певному фрагменті тексту, виділеному автором у смисловому та емоційному плані. Саме додатковий, глибинний, експресивно наснажений смисл, який породжує алюзія, дає право зарахувати її до засобів творення підтексту, або текстової імплікації [Арнольд 1999: 87 – 89].

Специфічною рисою аналізованих текстів є значна кількість соціально-політичних реалій радянської епохи як маркерів алюзії: *„Чорний ворон"* (спеціальний чорний автомобіль НКВД, у якому возили з тюрми на допит і назад особливо небезпечних та ідейних „ворогів народу", також використовували як катафалк), *зірка Кремля* (як символ радянської влади), *комсомолка*, *п'ятирічка*, прецедентні вислови *„молодший брат"*, *„радянські люди"* (іронічне слововживання в тексті). *враг народу*: *Хай запах вільної Землі // Несеться ладаном по світі! // Як зникне зірка на Кремлі – // Вкраїна славою засвітить!* [Дяченко 2008: 159].

Поряд із фактуальними алюзіями в текстах функціонують алюзивні імена та порівняно незначна кількість цитатних алюзій, що є посиланнями на різноманітні прецедентні тексти, зокрема Біблію, український фольклор. У поезії також зафіксовано експресивне вживання назв міфічних понять і героїв з античної та слов'янської міфології (*Прометей*, *Діяна*, *Електра*, *Мойра*, *Дамоклів меч*, *Берегиня*, *Дажбог*, *Лада*, *Перун*, *Сварог*, *Ярило*).

У художніх текстах українського резистансу біблійні алюзії посідають одне з провідних місць. Це пов'язано з духовним аспектом національно-визвольної боротьби, учасники якої відстоювали моральні ідеали та принципи тієї частини українського народу, яка бажала незалежності й соборності українських земель. Автори осмислювали біблійні сюжети крізь призму концепції національно-визвольних (антиокупаційних) змагань, що позначилося на текстовому рівні: *І будуть до Карпат – як до Синаю, // Мов до Йордану – до Дніпрових вод, // До краю нашого, святого краю, // Гучати відгроми врочистих од // За те, що ми – усміхнені з відчаю – // Життя складаючи, мов гідну дань, //*

Шляхи встеляючи кістками // В кільці облуд і полювань, // Скрижалі правди, ковані віками, // – Як стяг – // Несли по селах і містах [Славутич 1998: 108]; *Ваша правда живе, як Мойсеєва мрія, // На предвічному схресті предвічних доріг. // Буде щасний прихід! У блаженстві стихії // По розпуці скитань, по загладі утрат // Засіяє пракиївське сяйво Софії // На нової держави новий маєстат* [Славутич 1998: 140].

У Марка Боєслава неодноразово переосмислено відомий біблійний вислів *вони перекують свої мечі на рала, а списи свої на серпи* (Книга пророка Ісаї, 2, 4): *На сталь перекуйте плуги – // Бої не минуть вас, хоробрі! // Хай скинуть корони боги – // Байстрята Атилли та обрів!* [Дяченко 2008: 120]. Ці експресивно наснажені рядки є закликом (що синтаксично підсилено окличним реченням) до боротьби за незалежність, яку митці сприймали як найвищий імператив: *Віще Слово на крицю стопилось тверду, // На мечі перекувало плуги і сумління. // Глянь – у лавах готове грізне покоління – // Нас веде на бої переможні Твій Дух!* [Боєслав 2002: 29].

Якщо денотат алюзії належить до прецедентних феноменів (прецедентних текстів, висловлювань, імен, ситуацій чи жанрів [див.: Найдюк 2009]), то його позначення та зміст добре відомі представникам певного лінгвокультурного середовища, які мають спільну когнітивну базу. В аналізованій поезії трапляються алюзії на такі жанри українського фольклору, як колядки та думи. Їх можна розглядати як стилізацію під народнопісенні твори із залученням різноманітних маркерів, що відсилають до прототекстів (поетична лексика, ритмомелодійна структура, вказівки на зразок *колядка*, *дума*). Так, перу Яра Славутича належить „Дума про Кемптен", написана зі збереженням жанрових ознак думи, з потужним експресивно-смисловим навантаженням: *„Краще нам, невинним людям, // Отут на чужині кістьми лягти, // Аніж у московську неволю йти: // Білим тілом гноїти бори сибірські, // Заповняти надра уральські, // Щоб над нами жирували кати кремлівські. // Чуєш, Сталіне, бусурмане окаянний, // Від української крови п'яний? // Умремо – не підемо, // На поталу не поїдемо!"* [Славутич 1998: 105]

Звернення до прецедентних феноменів і введення їх у певний дискурс завжди супроводжує додатковий смисл, що несе в собі відображення суб'єктивного авторського бачення та оцінки окремих фрагментів картини світу й формує експресивну канву тексту. Якщо враховувати знакову природу тексту, то можна розглядати його додатковий смисл як конотацію в широкому розумінні. У такому випадку доречним є твердження, що розуміння конотації ґрунтується на прагматичній інтерпретації тексту та передбачає включення в аналіз асоціативних уявлень, ціннісних орієнтацій, зумовлених національно-культурними, етнічними, ментальними чинниками" [Кононенко 2009: 3].

Таким чином, алюзію також можна розглядати в системі експресивних засобів мови.

Література

Арнольд 1999 – Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность : сб. ст. / Арнольд Ирина Владимировна : П. Е. Бухарин (науч. ред.). – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1999. – 444 с.; **Боєслав 2002** – Боєслав М. Непокірні слова: поезії / ред. Василь Бабій – Богородчани, 2002. – 40 с.; Дяченко 2008 – Дяченко М. Сурми. партизанська музо! (поезії) / Михайло Дяченко (Марко Боєслав) ; гол. ред. Ярослав Гелетій. – Л. : Львів. наук. бібліотека ім. В. Стефаника Нац. акад. наук України, 2008. – 184 с.; **Караулов 2006** – Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов ; изд. 5-е, стер. – М. : КомКнига, 2006. – 264 с.; **Кононенко 2009** – Кононенко В. І. Етнокультурні конотації смислу / Віталій Кононенко // Вісн. Прикарп. нац. ун-ту. Філологія (Мовознавство). – Вип. XXI – XXII. – Івано-Франківськ, 2009. – 220 с. – С. 3 – 6; **Корнилов 2003** – Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов . – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.; **Лавриненко 2009** – Лавриненко О. О. Комунікативно-прагматичний потенціал алюзії в англійському та українському публіцистичному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / О. О. Лавриненко. – К., 2009. – 20 с.; **Найдюк 2009** – Найдюк О.В. Семантичні та функціональні особливості прецедентних феноменів у німецькомовному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / О. В. Найдюк. – К., 2009. – 17 с.; **Славутич 1998** – Славутич Я. Твори : в 5 т. – К. : Дніпро – Едмонтон „Славута”, 1998. – Т. 1. Поезії (1937 – 1997). – 1998. – 469 с.; **Суперанская 1973** – Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.; **Тютенко 2000** – Тютенко А.А. Структура і функції алюзії в пресі Німеччини. Австрії та Швейцарії : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / А. А. Тютенко. – Х., 2000. – 20 с.; **Чорновол-Ткаченко 2006** – Чорновол-Ткаченко Р.С. Теорія інтертекстуальності: цілі, завдання, методи / Р.С. Чорновол-Ткаченко // Вісн. СумДУ. – 2006. – № 11. – Т. 2. – С. 82 –87.

Дорогович Н. О. Алюзія як засіб творення експресивного підтексту (на матеріалі поезій Марка Боєслава і Яра Славутича)

У статті розглянуто специфіку функціонування алюзії як засобу творення експресивного підтексту. Аналіз проводиться на матеріалі художніх текстів Марка Боєслава та Яра Славутича – представників української літератури резистансу 40 – 50 років XX століття.

Ключові слова: алюзія, підтекст, експресивність, інтертекстуальність, прецедентний феномен, фонові знання, українська література резистансу.

Дороговыч Н. О. Аллюзия как средство создания экспрессивного подтекста (на материале поэзии Марка Боеслава и Яра Славутича)

В статье рассматривается специфика функционирования аллюзии как средства создания экспрессивного подтекста. Анализ осуществляется на материале художественных текстов Марка Боеслава и Яра Славутыча – представителей украинской литературы резистанса 40 – 50 годов XX века.

Ключевые слова: аллюзия, подтекст, экспрессивность, интертекстуальность, прецедентный феномен, фоновые знания, украинская литература резистанса.

Dorogovych N. O. Allusions as the means of creating an expressive implication (on the material of Marko Boyeslav's and Yar Slavutych's poetry)

The specificity of functioning character of allusions as the means of creating an expressive implication is analyzed in the article. The work is based on the material of texts by Marko Boyeslav and Yar Slavutych, the authors of Ukrainian resistance literature of 40 – 50s years of the 20th century.

Key words: allusion, implication, expressivity, intertextuality, precedent phenomenon, background knowledge, Ukrainian resistance literature.